

Tenkrát v Listopadu...

Malé historiografické zamyšlení nad vzpomínkovými pracemi studentů a studentek z revoluce 1989 v kontextu českých soudobých dějin a v procesu utváření kolektivní paměti české společnosti*

PAVEL MŮCKE

Mücke, Pavel: Once upon a Time in November... A Small Historiographic Reflection on the Memoirs of the Students from the 1989 Velvet Revolution in the Context of the Czech Contemporary History and Collective Memory of the Czech Society

The article tries to summarise the forms and uses of memory writings (such as published personal diaries or memoirs), which have been written or „orally shared“ (in the case of oral history interviews) by former Velvet Revolution protagonists, university students in former Czechoslovakia. The author of this article tries to analyse and interpret them in the wide historical and historiographic context. The main aim is to assess, how these memory sources (and „student narratives“) are appropriated by „general“ Czech contemporary historiography and how they can also influence the „general“ collective memory of the Velvet Revolution in contemporary Czech society.

Key Words *Velvet Revolution; Students; Memoirs; Contemporary History; Collective Memory*

Contact *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.; mucke@usd.cas.cz*

Úvod

Listopadová revoluce a její nejrůznější aspekty se i díky vzrůstajícímu časovému odstupu staly předmětem zájmu nejen historiografie, ale také řady dalších společenských a humanitních oborů a jsou podrobovány zkoumání z mnoha úhlů.¹ Za zlomový okamžik českých soudobých dějin jsou považovány revoluční události sklonku roku 1989 i v obecném společenském povědomí, jak o tom svědčí i nedávné výzkumy veřejného mínění.²

* Tento text vznikl s podporou projektu *Studentská generace roku 1989 v časosběrné perspektivě: Životopisná interviews po dvaceti letech* s číslem GA ČR 410/17-14167S.

¹ Z celostátního historického pohledu např. OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav: *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu: životopisná vyprávění*. Praha 1999; OTÁHAL, Milan: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*. Praha 2003; SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha 2003; z historiografických přehledů OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989: Příspěvek ke stavu bádání*. Praha 2001; z politologického pohledu např. BUREŠ, Jan: *Občanské fórum*. Plzeň 2007; ze sociologického pohledu např. MOŽNÝ, Ivo: *Proč tak snadno: Některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Praha 2009; z regionálně-historického pohledu např. Valeš, Lukáš – PETRÁŠ, Jiří a kol.: *Sametová revoluce v českých městech, obcích a regionech aneb 25 let poté*. České Budějovice 2014; též BINAR, Aleš – PLÁČEK, Radim: *Opava 1989 ve vzpomínkách*. Opava 2009.

² HAMPL, Stanislav – VINOPAL, Jiří – ŠUBRT, Jiří: *Reflexe novodobých českých dějin, sametové revoluce a současného vývoje v názorech veřejnosti. Naše společnost* 9, 2011, č. 1, s. 19–30.

Studenti a studentky vysokých škol v tehdejší Československu patřili mezi klíčové revoluční aktéry, a to navzdory tomu, že se původně jednalo o značně nesourodou skupinu segmentovanou jak podle typů a zaměření studovaných škol, podle regionů původu, bydliště či studií, tak i svým dobovým vystupováním (např. aktivní členové Socialistického svazu mládeže, nezávislí studenti, „mlčící většina“ apod.).³ V konkrétním či přeneseném slova smyslu pak jako „mladé oběti“ brutálního policejního zásahu na pražské Národní třídě tvořili radikální a hybnou sílu celospolečenského hnutí, jež měla svůj zásadní podíl nejen na vyhlášení stávky a (spolu)formulování základních politických požadavků, ale byla také nepřehlédnutelně přítomna uvnitř pouličních demonstrací a happeningů. Především se však studenti zaangažovali v intenzivní informační kampani proti „starým“ režimním elitám (někdy přezdívané jako „informační válka“) podíleli na utváření veřejného mínění, a ne nadarmo jsou proto retrospektivně označováni za „dělníky revoluce“. Jak se shoduje řada zainteresovaných badatelů, právě odcizování mnoha příslušníků mladé generace „ideálům socialismu“ korunované brutálním policejním zásahem proti původně povolené a pokojné manifestaci hrálo v pádu významnou úlohu – minimálně v rovině definitivně „spuštěné roznětky“ v procesu destrukce a nakonec i pádu pozdně socialistického „režimu“.⁴ Revoluční okamžiky (ale i spousta jiných) se pak staly předmětem retrospektivního vzpomínání protagonistů a protagonistek v roli pamětníků.

Teoretickým a metodologickým zázemím mého zamyšlení je řada prací z oblasti postmoderní historiografie (Hayden White, Lawrence Stone), literární teorie vyprávění a filosofické antropologie (např. Jean-François Lyotard, Paul Ricoeur), sociologie a paměti a pamětních studií (Maurice Halbwachs), a také orální historie (Alessandro Portelli).⁵ Pokud bych měl ve zkratce shrnout inspirace načerpané od těchto autorů, v první řadě se jedná o sledování přítomnosti a podob „velkého vyprávění o revoluci“ (jako příkladu ústřední „meta-narace“), dále pak charakteristika vzpomínkových forem, okolností vzniku těchto „produktů“ paměti (včetně sledování tzv. pamětních rámců), a konečně hledání „Revoluci“ přisuzovaných významů ve vzpomínkách a životních příbězích vzpomínajících. V druhé části tohoto pojednání pak budou využívány zejména koncepty „stýkání a potýkání“ mezi individuální a kolektivní pamětí, sledování procesu spoluutváření a ovlivňování historického poznání a potažmo většinové paměti „produkty individuální paměti“ a dílem i problematika „blízkých“ a tzv. iniciovaného vzpomínání.⁶

³ Pokud není uvedeno jinak, v celém textu v zájmu žádoucí genderové korektnosti a aspirace na historickou objektivitu používám označení někdejších studentů a studentek generické maskulinum *studenti*, *revolucionáři* apod.

⁴ Například podle sociálního a kulturního antropologa Ladislava Holého, který sametovou revoluci roku 1989 interpretoval jako událost s výrazným nacionálně-symbolickým obsahem, se *režim* dopustil faktické vlastizrady tím, že nechal bít vlastní děti (jakožto symbolickou *budoucnost národa*) na nenásilné demonstraci, původně navíc tím samým režimem povolené. Toto rozhořčení se pak stalo klíčovou roznětkou revolučních událostí. HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha 2010, s. 140–148.

⁵ O konceptu narací a „meta-narací“ např. LYOTARD, François: *O postmodernismu*. Praha 1993; o konceptu sociální paměti např. HALBWACHS Maurice: *La mémoire collective*. Paris 1997; o korelaci individuální a kolektivní paměti a také sblížení původně antagonisticky vnímaných konceptů dějin a paměti např. RICOEUR Paul: *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris 2000; RICOEUR, Paul: *Čas a vyprávění*, 1–3. Praha 2000, 2002 a 2007; o vlivu naratologie v historiografii viz např. STONE, Lawrence: *The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History*. *Past & Present* 85, 1979, s. 3–24; WHITE, Hayden: *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě 19. století*. Brno 2011; o proměnách smyslu a významů ve vzpomínkových vyprávěních a orální historii např. PORTELLI, Alessandro: *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany 1991.

⁶ Přehledově o vlivu postmoderny a naratologie v historiografii ŠIMA, Karel: *Velké vyprávění o lingvistickém obratu v teorii dějin a malý příběh české historiografie*. In: STORCHOVÁ, Lucie – HORSKÝ Jan a kol.: *Paralely*,

Jinak řečeno, vzhledem ke třicetiletému odstupu od časů revolučních událostí se prostřednictvím tohoto příspěvku pokusím zamyslet nad tím, jakým způsobem se bývalí studenti a studentky prostřednictvím publikovaných vzpomínkových prací staví ke své „revoluční minulosti“, ať již např. formou psaných vzpomínek, memoárů, vydaných osobních deníků, nebo částečně také prostřednictvím autorských rozhovorů.⁷ Dále bych se pokusil v nejzákladnějších obrysech shrnout, kterak se vzpomínky „ex-revolucionářů“ promítají do „velkých vyprávění“ o událostech roku 1989 (zejména monografických a syntetizujících textech historického charakteru), jak jsou v historiografii přítomny „studentské narativy“ a jak se studentská individuální a „skupinová“ paměť nepřímo a zprostředkovaně podílí na utváření příběhu „Revoluce 1989“ v kolektivní paměti většinové české společnosti. Záměrně jsem se rozhodl v tomto textu na sledování slovenských perspektiv a to zejména vzhledem k omezenému rozsahu této studie.⁸

Listopadoví studenti a studentky a jejich vzpomínkové práce

Pokud pomineme lavinu zformulovaných a šířených vyjádření o brutálním zásahu na pražské Národní třídě večer 17. listopadu 1989, které se staly faktickou roznětkou revoluce, autorem první publikované práce vzpomínkového charakteru se stal Václav Bartuška (*1968). Jednadvacetiletý student Fakulty žurnalistiky Univerzity Karlovy (dále UK) v Praze se aktivně zapojil mezi protagonisty studentské stávkové akce a od prosince 1989 do května 1990 působil jako člen komise Federálního shromáždění pro dohled nad vyšetřením událostí 17. listopadu 1989 v Praze. Na rozdíl od jiných odmítl jako student nabídku na kooptaci mezi poslance Federálního shromáždění, po absolvování studia pracoval jako novinář a posléze působil (a dosud působí) na čelních postech v diplomatických službách.⁹

Bartuška své vzpomínkově laděné dílo nazvané *Polojasno* (vydané na podzim 1990) sepsal na základě své osobní zkušenosti v komisi vyšetřující zásah na Národní třídě a jako jistou formu prevence před potenciálním utajením (a „zneveřejněním“) zjištěných skutečností, když odmítl podepsat prohlášení o mlčenlivosti.¹⁰ Bartuška zde vedle osobní

průsečky, mimoběžky: Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii. Ústí nad Labem 2009, s. 67–94; nověji o subjektivitě v historickém bádání např. ČTVRTNÍK, Mikuláš: Subjekt a subjektivita v historickém myšlení. Několik úvah z okruhu novější historické a archivní metodologie. *Dějiny – teorie – kritika* 12, 2015, s. 333–360. K uplatnění naratologického konceptu při studiu dějin revoluce 1989 např. KRAPFL, James: *Revolúcia s ľudskou tvárou: politika, kultúra a spoloočienstvo v Československu po 17. novembri 1989.* Bratislava 2009.

⁷ O definici pojmu „vzpomínkové práce“ podrobněji Mücke, Pavel: *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích: vzpomínkové práce vojáků druhého čs. zahraničního odboje.* Praha 2013, s. 12–17.

⁸ Jsem si zároveň vědom toho, že takové paralelní komparativní sledování by bylo velmi podnětné a přínosné, neboť ve zmenšeném měřítku by zde byly přítomny mnohé rysy dialogu o česko-slovenských vztazích slyšitelné např. ve „velké“ československé federální politice v týdnech, měsících a letech následujících po skončení sametové/něžné revoluce. Tato komparativní sonda do české a slovenské studentské paměti by se bezesporu mohla stát předmětem některé z následujících studií, ačkoliv jak se na první pohled zdá, vzpomínkových prací od našich východních sousedů ex-studentů vzniklo (prozatím) o poznání méně. Ze souborných vzpomínkových prací slovenské proveniencie např. MIKULA, Valér (ed.): *Filozofi v novembri: svedectvá, spomienky a dokumenty o priebehu nežnej revolúcie na Filozofickej fakulte UK v Bratislave.* Bratislava 2017.

⁹ Biografický medailon Václava Bartušky na *Wikipedia.org* K dispozici na https://cs.wikipedia.org/wiki/V%C3%A1clav_Bartu%C5%A1ka (citováno 15. 4. 2019).

¹⁰ Bartuškovu dílo se (v souladu s postmoderním lyotardovským konceptem „komodifikace“ a „komercializace“ vzpomínek) stalo čtenářským bestsellerem své doby a za utržený honorář autor posléze údajně uskutečnil osobní cestu okolo světa. BARTUŠKA, Václav: *Pátání po vinicích 17. listopadu 1989.* Praha 1990, 2009. Zde je možné také připomenout, že protokoly následnické komise, působící od podzimu 1990 do zimy 1992, vydal

vzpomínkové reflexe činnosti komise, z níž si průběžně ve své době činil poznámky (což se pozitivně projevuje na obsahové kvalitě i autentičnosti textu), podává devět potenciálních alternativ, za jakých se odehrál zásah bezpečnostních jednotek proti demonstrantům na Národní třídě. Ačkoliv se autorův osobní závěr přiklání k teorii, že za zásahem stála snaha některých komunistických elit o provedení vnitrostranického převratu, který se jim posléze vymkl z rukou, o takřka dvě desetky let později se Bartuška u příležitosti druhého vydání knihy tohoto názoru (podporujícího konspirační teorie všeho druhu) zřekl.¹¹ S časovým odstupem se změnil ze studentského aktivisty ve „strážce revolučního odkazu“ (v antikomunistické podobě) kritického vůči občanské pasivitě a lhotejnosti vůči politickému a celospolečenskému dění. Z historického pohledu je hlavní předností (a zároveň i slabinou) Bartuškovy díla malý časový odstup od popisovaných událostí a také zasvěcené a přitom velmi sugestivně podané pátrání po příčinách a průběhu zásahu na Národní třídě. To nejenže je do dnešních dnů základem většiny historických rekonstrukcí dobových událostí 17. listopadu 1989, ale vysoká výše úrovně jeho literárního zpracování dává dílu místy až románově-detektivní náhled.

Jen s drobným odstupem vůči Bartuškově se pokusil o retrospektivní shrnutí svých dojmů kolektiv autorů (studentů pražských vysokých škol), kteří po nabídce od tehdejšího nakladatele (Universum) společně sepsali dílo *Studenti psali revoluci* (vydáno 1990).¹² Hlavním mottem celé knihy se stalo přiblížení dobových, ale přitom stále relativně živých vzpomínkových perspektiv studentů v období revolučních dní a týdnů včetně událostí a aktivit revoluci předcházejících, jako byly např. aktivity tzv. nezávislých studentů stojících mimo Svaz socialistické mládeže, organizace pietního výročního shromáždění 17. listopadu 1989 v Praze na Albertově, vzpomínky na zásah na Národní třídě, osobní vnímání organizace a průběhu studentské stávkové, vidění revoluce ze zahraničí nebo účast v komisi pro dohled nad vyšetřováním událostí 17. listopadu 1989. Příspěvateli se stali dva ze synů disidenta a signatáře Charty 77 Václava Bendy – někdejší student Matematicko-fyzikální fakulty UK v Praze a pozdější poslanec a „politik z profese“ Marek Benda (*1968) a jeho veřejnosti méně známý mladší bratr Martin Benda (*1970), v letech revoluce student Elektrochemické fakulty Českého vysokého učení technického v Praze.¹³ Své vzpomínky připojil také syn disidenta Luboše Dobrovského, Pavel Dobrovský (*1967), taktéž „nezávislý“ student studující na Filmové fakultě Akademie múzických umění a pozdější podnikatel v oblasti poskytování post-produkčních služeb a developerských projektů. K nim se připojil další studentský aktivista a další představitel tzv. nezávislých studentů, student Matematicko-fyzikální fakulty UK v Praze, Martin Klíma (*1969), který se po absolutoriu následně stal úspěšným programátorem a podnikatelem v oblasti IT technologií.¹⁴ Mezi spolu-vzpomínající se svým memoárově laděným příspěvkem přiřadil také Šimon Pánek (*1967), student biologie na Přírodovědecké fakultě UK v Praze, který se jako jedna

po dvaceti letech novinář, historik a dnešní politik a poslanec Pavel Žáček. ŽÁČEK, Pavel (ed.): *Vypovídat pravdu a nic nezamlčet : protokoly parlamentní komise pro objasnění událostí 17. listopadu 1989*, 1. Praha 2013; Totéž, 2. Praha 2013.

¹¹ BARTUŠKA, V.: *Polojasno*, 2009, s. 314–342.

¹² *Studenti psali revoluci*. Praha 1990.

¹³ Biografický medailon Marka Bendy k dispozici in: https://cs.wikipedia.org/wiki/Marek_Benda (citováno 4. 3. 2019).

¹⁴ Martin Klíma byl synovcem známého československého spisovatele a „normalizačního“ disidenta Ivana Klímy. Blíže o Martinu Klímovi webové stránky společnosti k dispozici in: <https://warhorsestudios.cz/index.php?page=aboutus&lang=cz>, citováno 4. 3. 2019).

z velmi známých tváří studentského revolučního hnutí po nedokončených studiích stal novinářem a nakonec manažerem v oblasti neziskového sektoru.¹⁵ Ve velké zkratce na své zážitky a dojmy z členství v parlamentní vyšetřovací komisi zavzpomínal student Právnické fakulty UK v Praze Roman Kříž (*1967), jenž se po absolutoriu v porevolučních časech proměnil v podnikatele, konzultanta v mezinárodním obchodu a velkého propagátora libertariánského hnutí v České republice.¹⁶ Jedinou vzpomínající ženou v autorském kolektivu pak byla Monika (Mac Donagh) Pajerová (*1966), studentka angličtiny a švédštiny na Filozofické fakultě UK v Praze, v časech předrevolučních činná ve Studentském tiskovém a informačním středisku (pod hlavičkou SSM) a po revoluci působící v diplomatických službách a nakonec v akademické sféře.¹⁷

Ze čtenářského, ale i historického pohledu je velkou předností, že dílo sepsané v relativně krátkém časovém odstupu nedávno po hektických událostech sepsané dílo je formulováno velmi otevřeně a se snahou o uvolněně humorný nadhled. Na straně druhé, jak jménem autorského kolektivu uvedl Pavel Dobrovský, autoři se při tvorbě vzpomínkového díla nutně potýkali s obtížnou dvojrolí věkově mladých pamětníků a zároveň „(spolu) tvůrců dějin“ vyzývaných k „podání pamětního svědectví“: *Omlouváme se předem za subjektivní pohled i výklad stejně jako za své pocity. Pokud dojde k nějakému zkreslení proti skutečnosti, omlouváme se za takový omyl a prohlašujeme, že rozhodně není záměrný. Je způsoben jen naší špatnou pamětí, o které opravdu nevíme, kde se v těch napjatých dnech toulala.*¹⁸

Z obsahu i kontextu doby vydání díla je patrné, že společný soubor vzpomínek představoval nejen veřejně publikované nastínění palety studentských aktivit před a hlavně v průběhu revoluce v pražském centru. Zároveň se také jedná o formu pamětně-spoločenského (a posléze historicko-pamětního) narativu o aktivním studentském podílu na sametové revoluci, jenž se hlásil o slovo v nastávajícím porevolučním „souboji pamětí“ pomyslných vítězů revoluce z řad příslušníků bývalého disentu, opozice, „šedé zóny“, představitelů kultury apod.¹⁹ Mezi hlavní přednosti tohoto díla tak z historického pohledu patří zejména jeho bezprostřednost, otevřenost a jedinečná spontaneita sdělení, která je zároveň i slabinou, neboť se na ní projevuje již zmiňovaný minimální časový odstup od událostí a také (naprosto přirozená) „pamětnická nezrállost“ vzpomínajících.²⁰ Zevzpomínaných témat

¹⁵ Biografický medailon Šimova Pánka k dispozici in: https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0imon_P%C3%A1nek (citováno 4. 3. 2019).

¹⁶ Biografický medailonek Romana Kříže k dispozici in: <http://www.libertarianskyinstitut.cz/nas-tym/>, citováno 4. 3. 2019).

¹⁷ Biografický medailon Moniky Mac Donagh Pajerové k dispozici in: https://cs.wikipedia.org/wiki/Monika_MacDonagh-Pajerov%C3%A1 (citováno 4. 3. 2019).

¹⁸ Studenti, s. 11.

¹⁹ I proto vydané dílo s největší pravděpodobností doprovodil předmluvou nejen z titulu *otce jednoho ze studentů z Národní třídy*, ale především stále více viditelného aktéra politické scény ministr financí a přední politik Občanského fóra Václav Klaus. Studenti, s. 7–8. Nejnovější analýza „dědictví“ politiky a paměti disentu SUK, Jiří – KOPEČEK, Michal – ANDĚLOVÁ, Kristina – VILÍMEK, Tomáš – HERMANN, Tomáš – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Šest kapitol o disentu*. Praha 2017.

²⁰ Je důležité podotknout, že Marek Benda, Pavel Dobrovský, Martin Klíma, Šimon Pánek a Monika Pajerová se posléze stali narátory orálněhistorických projektů Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (poprvé v letech 1996–1998 a poté zejm. 2017–2019) a s odstupem času pak někteří původní členové autorského kolektivu znovu individuálně popsali své prožitky v separátně vydaných vzpomínkových pracích. Z natočených rozhovorů např. rozhovor s Markem Bendou vedl Milan Otáhal, 7. 5. 1997; rozhovor s Pavlem Dobrovským vedl Milan Otáhal, 18. 7. 1997; rozhovor s Martinem Klímou vedl Miroslav Vaněk, 20. 2. 1997; rozhovor se Šimonem

pak za velmi podnětné spatřuji vzpomínky na zahraniční ohlasy na studentské protesty a snahu o jejich „omezínárodnění“, což je dodnes prakticky neprozkoumaným tématem.

Již v polovině 90. let pak zrekapituloval svou minulost další z aktivních studentů pražské FAMU Igor Chaun (*1963), porevoluční nadějný dramaturg a režisér a v posledních dvou desetiletích také velmi aktivní propagátor esoteriky.²¹ Jako jistou formu *veřejné psychoterapie*, tváří v tvář skutečnosti, že od něj jeho okolí stále očekávalo natočení úspěšného celovečerního filmu, a také za účelem *pomoci druhým* vydal dva díly svých editovaných osobních deníků, především z let 1990–1995, které retrospektivně sám opoznámkoval a příležitostně jsou zde odcitovány také tematicky relevantní přepisy autentických dobových článků či korespondence.

Ačkoliv svým obsahem se velmi originálním a nenapodobitelným (extrémně otevřeným a místy až exhibicionistickým) stylem psané dílo dotýká zejména porevolučního období, autor se zde místy vztahuje také ke své listopadové revolucionářské minulosti.²² V první vzpomínce, která se mu vybavila jako očitému svědkovi policejního zásahu proti anarchistům na 1. máje 1992, velmi sugestivním způsobem vylíčil svou účast na demonstraci a při zásahu na Národní třídě 17. listopadu 1989, své násilné „vytažení z davu“ tajnými policisty StB. Retrospektivně prostřednictvím vzpomínky zároveň vyjádřil poděkování jednomu z anonymních příslušníků Pohotovostního pluku SNB, který jej uchránil od další persekuce tím, že jej po Chaunově naléhání propustil přes policejní uzávěru: *Zkroutil mi ruku za zády a vlekl mě proti proudu ostatních zatýkaných dolů, někam k hospodě U Medvídků. Chtěl jsem mu poděkovat, ale zavrčel přes náhubek přilby: „Neděkuj mi, sakra.“ Kordon se rozevřel a já vypadl mezi hloučky, složené z uniklých demonstrantů a vyděšených zvlujících civilů. [...] Skrz tu přilbu ani nevím, jak ten kluk vypadal – Díky ti.*²³ Dále pak je v *Deníku* otištěn přepis rozhovoru pro časopis *Reflex* (z února 1991, kde tazatelé byli Jiří F. Potužník a Dominika Rybová), v němž Chaun popisuje svůj názor na roli studentů v revolučním dění. Podle něj studenti v revoluci splnili svou úlohu v aktivizaci veřejnosti, ale na rozdíl od jiných se domnívá, že udržování demokratického provozu je již úkolem standartních politických mechanismů, nikoliv bývalých revolucionářů, ať již studentů, nebo umělců (včetně např. Václava Havla).²⁴ Z historického pohledu je (navzdory velké expresivnosti podání) Chaunovo deníkové dílo velmi cenným pramenem pro studium dějin demokratické a společenské transformace a rozpadu ČSFR a také prvních let existence nové České republiky.²⁵

Pánkem vedl Milan Otáhal, 21. 4. 1997; rozhovor s Monikou Pajerovou vedl Miroslav Vaněk, 23. 4. 1997. Sbirka *Studenti v období pádu komunismu v Československu – životopisná interview*, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR.

²¹ Vydané vzpomínkové dílo viz CHAUN, Igor: *Deník aneb Smrt režiséra*, 1. Praha 1995; Totéž, 2. Praha 1997. Biografický medailonek Igora Chauna na *Wikipedia.org* K dispozici na https://cs.wikipedia.org/wiki/Igor_Chaun (citováno 9. 3. 2019).

²² Z dobových ohlasů na dílo viz např. ŠLAJCHRT, Viktor: Igor Chaun – Deník aneb Smrt režiséra, 1. díl. *Respekt* 1996, č. 1 (2. 1. 1996). K dispozici in: <https://www.respekt.cz/tydenik/1996/1/denik-dalsi-generace> (citováno 17. 4. 2019).

²³ Viz CHAUN, I.: *Deník*, s. 150–151. Také Chaun se posléze stal narátorem orálněhistorických projektů Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (poprvé v letech 1996–1998 a poté zejm. 2017–2019) a právě v roce 1997 tuto svou vzpomínku znovu odcitoval ze svého *Deníku* i v průběhu rozhovoru. OTÁHAL, M. – VANĚK, M.: *Sto*, s. 369–370; rozhovor s Igorem Chaunem vedl Miroslav Vaněk, 23. 7. 1997. Sbirka *Studenti v období pádu komunismu v Československu – životopisná interview*, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR.

²⁴ CHAUN, I.: *Deník*, 1, s. 36–44, 494–496; v podobné duchu Totéž, 2, s. 490–497.

²⁵ K vlastnímu tématu listopadové revoluce se navzdory původnímu osobnímu pamětnickému distancování Igor Chaun vrátil po letech jako režisér v dvoudílném dokumentárním snímku *Po stopách Listopadu* (2008), v němž

Po takřka dvou desetiletích od revoluce se znovu vrátil k rekapitulaci své minulosti Šimon Pánek, v té době již velmi známý manažer v neziskovém sektoru. Na prvotní popud redaktora Miloše Voráče zhodnotil své osudy v rozsáhlém rozhovoru s bývalým disidentem, novinářem a publicistou Janem Urbanem a výsledek pak byl vydán knižně v podobě rozsáhlého editovaného interview *Extrémy a lidé blízci. Rozhovor s Šimonem Pánkem* (vydáno 2008).²⁶

Dílo je strukturováno do devětadvaceti kapitol a časově pokrývá období od Pánkova narození až po současnost druhé poloviny prvního desetiletí třetího milénia (tj. mezi období let 1967–2007). I když těžiště většiny rozhovoru spočívá až v líčení polistopadového dění (a zejména v autorově podílu na utváření neziskového sektoru), část vzpomínek je věnována i studentským letům a revolučním událostem sklonku 80. let. Pánek ve velmi otevřeném rozhovoru vyjadřuje sebekriticky názor, že sám byl spíše *dělníkem poslední hodiny*, neboť se z důvodů svých častých turistických cest do zahraničí v předrevolučních studentských aktivitách příliš neangažoval. Ačkoliv byl v kontaktu s tzv. nezávislymi studenty, ke stávce se připojil až po 17. listopadu 1989, ovšem mezi řádky svého rozhovoru se retrospektivně snaží vyzdvihnout z jeho pohledu velmi úspěšné aktivity právě nezávislých studentů před revolucí a v jejím průběhu. Jinak ale svou roli jedné z nejviditelnějších tváří studentského revolučního hnutí reflektuje a své někdejší jednání charakterizuje relativně střízlivě jako postoj *středového-pragmatika a revolučního manažera*, který se navzdory některým osobním výhradám (např. s moderováním některých demonstrací ze strany Václava Malého) výrazně angažoval pro těsné sejetí studentského hnutí s Občanským fórem. I když retrospektivně vystupuje jako antikomunisticky se profilující pamětník, zároveň přiznává, že proti radikálnímu *vyrovnání s minulostí* ve své době však hovořily okolnosti revolučního dění (dialog s komunistickými elitami a dohoda o převzetí moci, vliv ex-komunistů – „osmašedesátníků“ v Občanském fóru). Zároveň Pánek také nebyl příznivcem institucionalizovaného politického angažmá studentů v porevoluční době (*studentokracie*) a naopak preferoval předání moci politickým stranám a hnutím.²⁷ Podle jeho mínění se také osobně dokázal vyrovnat s porevolučním *odchodem ze slávy*, i když nedokončil svá studia a držel si vědomě odstup od angažmá v „tradiční“ (stranicky definované) politice. Velmi aktivně se totiž jako novinář a později i humanitární pracovník podílel na (spolu)formování veřejného prostoru porevoluční České republiky, který se z této pozice může vyjadřovat i k obecnějším politickým otázkám (např. vyjádření podpory výzvě *Děkujeme, odejděte* z roku 1999).²⁸ Předností publikovaného rozhovoru je podle mého soudu pak zejména možnost seznámení v podstatě s celým „životaběhem“ Šimona Pánka, naopak omezením je vlastní forma rozhovoru, která má publicisticko-popularizační charakter a je zřejmé, že i z důvodu potenciálně omezeného rozsahu knihy nebylo pravděpodobně možné věnovat větší pozornost některým tématům včetně

vedle samotného režiséra v roli moderátora – „historického průvodce“ vystupují jako hlavní vzpomínající protagonisté bývalí studentští revolucionáři (např. Marek Benda, Šimon Pánek, Martin Klíma, Dana Běrová, Martin Mejstřík, Jana Hybášková, Monika Pajerová, Ivan Langer, Martin Štainer nebo Ivo Kaleta). Registrovanými uživateli fanouškovského portálu Česko-slovenská filmová databáze si tento dokument získal nadprůměrných 64 % hodnocení. K dispozici in: <https://www.csfd.cz/film/278981-po-stopach-listopadu-i/filmoteka/> (citováno 14. 7. 2019).

²⁶ URBAN Jan: *Extrémy a lidé blízci : Rozhovor s Šimonem Pánkem*. Praha 2008.

²⁷ Tamtéž, s. 22–25.

²⁸ Tamtéž, s. 35–36. V podobném duchu se na téma své předlistopadové a revoluční minulosti vyjadřuje také v další knize vzpomínkově laděných rozhovorů z roku 2015. PÁNEK, Šimon: *Aby dobro neškodilo : Rozhovor s Davidem Klimešem*. Praha 2015, zejm. s. 135nn.

historických (např. vztahy s dalšími členy koordinačního stávkového výboru, zejména pak Martinem Mejstříkem). Za pozitivum také považují skutečnost, že Pánkovy názory ve srovnání vzpomínkových perspektiv působí v mnoha ohledech napříč časem poměrně konzistentně – je ovšem otázkou pro další zkoumání, do jaké míry na to má vliv jeho časté vystupování na veřejnosti a v médiích (a potenciální využívání již předem zčásti „zkonstruovaného“ a znovu reprodukováného životního příběhu).

Dvě desetky let po revoluci veřejně zavzpomínal prostřednictvím svého díla také další z výrazných a veřejně viditelných protagonistů studentského hnutí, Martin Mejstřík (*1962). Bývalý neúspěšný student Pedagogické fakulty UK v Praze (údajně vyloučený z politických důvodů) a následně úspěšný absolvent oboru loutkářství na pražské DAMU (absolvoval 1991) byl ve studentských kruzích známý svým předrevolučním angažmá v časopise Kavárna A.F.F.A. V časech revoluce byl zvolen spolupředsedou Koordinačního stávkového výboru (se Šimonem Pánkem), kde ačkoliv formálně reprezentoval studenty-svazáky, představoval reprezentanta radikálního křídla uvnitř studentského hnutí a po revoluci pak působil mj. jako politik a po odchodu z veřejných funkcí žije v ústraní na Českomoravské vysočině.²⁹

Mejstříkovo dílo sice nese název *Deník... řekněte jim, že sametová* (vydáno 2010), má ovšem spíše charakter několika časově-tematických linií (životopisně-studentské před rokem 1989, rodinné a kariérní po roce 1989, historických exkurzů, citací z osobních deníků či dobových pramenů, fotografií apod.), komponovaných vzpomínek, které v hlavní životopisně-studentské linii pokrývají léta 1962 až 1989.³⁰

Kniha zaměřená na popis Mejstříkova života běhu vznikající již od poloviny 90. let je jistou formou *vyrovnání se* jak s osobní, tak i *celonárodní* minulostí. Ačkoliv se autor retrospektivně prezentuje jako *zapřísáhlý antikomunista* a fakticky celoživotní odpůrce komunistického režimu (a také „poslední strážce revolučního odkazu“). Dokáže však místy vědomě, místy bezděky diferencovat a plasticky popisovat jednání jednotlivých protagonistů na pozadí předrevoluční i revoluční doby (včetně sebe) a to včetně jednání s režimem nekonfliktního či místy i formálně dosti „prorežimního“.³¹ Kniha se tak místy mění v retrospektivní apologii a polemiku s názory některých dalších dobových aktérů, zejména pak z řad tzv. nezávislých studentů (bratří Bendových, M. Klímy nebo Š. Pánka), a Mejstřík se tak prostřednictvím svého textu fakticky snaží obhájit své jednání a brání se před udělením (dosti zjednodušující) „nálepky“ předrevolučního svazáckého funkcionáře, kterou ho (spíše mezi sebou) titulovali někteří „nezávislí“ kolegové-studenti.³² Podobně pak autor charakterizuje své někdejší postavení *spolupředsedy* celostátního koordinačního

²⁹ Mejstřík se také před veřejností netají svým náboženským vyznáním praktikujícího evangelíka a člena Československé církve husitské. Biografický medailonek Martina Mejstříka k dispozici in: https://cs.wikipedia.org/wiki/Martin_Mejstřík (citováno 21. 3. 2019).

³⁰ Částečně je tato linie poznamenána závažnou skutečností, že si autor vzhledem k hektickým událostem a časovému zaneprázdnění těsně před revolucí totiž přestal psát jak svůj jinak velmi podrobně vedený deník (poslední zápis končí podle autora u 28. 10. 1989), tak poznámky do osobního diáře (poznámky jsou vedeny do 16. 11. 1989). Viz MEJSTŘÍK, Martin: *Deník... řekněte jim, že sametová*. Brno 2010, s. 323.

³¹ Je třeba dodat, že také Mejstřík se vedle vydání svých vzpomínek stal opakovaně (1997, 2017) narátorem orálněhistorických projektů COH ÚSD. Rozhovor s Martinem Mejstříkem vedl Miroslav Vaněk, 27. 11. 1996. Sbírkota Studenti v období pádu komunismu v Československu – životopisná interview, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR.

³² Mejstřík se tak značně obsírnými vzpomínkovými exkurzy snaží retrospektivně vyzdvihnout a docenit roli SSM a svazáků v předrevoluční emancipační činnosti vysokoškoláků, včetně přípravy studentského shromáždění 17. listopadu 1989.

stávkového výboru studentů, kde se staví do role intenzivního *sblížovatele* a usmiřovatele různých frakcí uvnitř studentského hnutí, a to za cílem udržení jeho jednoty. Také zde je jeho vzpomínání v podstatě apologií vůči Šimonu Pánkovi a „nezávislým“ studentům, kterým vyčítá údajný *puč* spočívající v předvolbě a personální *rekonstrukci* celostátního koordinačního stávkového výboru v průběhu revoluce, kdy byli z vedení údajně vytlačeni Mejstříkovi spolupracovníci z DAMU.³³ Za velké pozitivum považují zařazení exkurzů i do autorova porevolučního života, na straně druhé možnosti udělat si celkovou bilanci Mejstříkova života do značné míry brání „polyfonní“ charakter díla – odehrávajícího se fakticky ve čtyřech dějových liniích. Tento fakt sice pasuje dílo na jednu z koncepčně nejpromyšlenějších vzpomínkových prací z celého zkoumaného spektra, ovšem způsobuje poněkud obtížnou orientaci v textu. Za pozitivum z pohledu historiografického pak považují skutečnost, že bylo do edičního konce dotaženo dlouho připravované a očekávané dílo, které navzdory dlouhému vzniku působí – zejména u líčení revolučních událostí listopadu a prosince 1989 – poněkud nedokončeným dojmem. Retrospektivně a z historického pohledu se jedná o dílo přínosné, a to především vzhledem k tomu, že se jedná o skrytou konfrontaci a debatu nad pojetím vedení studentského hnutí za revoluce, kde se Mejstřík jako nepsaný *vůdce s ideovým posláním* vymezuje vůči manažerskému pojetí vedení *vůdce-organizátora z povolání* v podání Šimona Pánka.

Většina fotbalových fanynek a fanoušků vůbec nemá tušení o tom, že populární televizní komentátor, novinář, publicista, moderátor a stále aktivní amatérský fotbalista a také golfista Jaromír Bosák (*1965) disponuje minulostí studentského revolucionáře (předsedy fakultního stávkového výboru), a to jako bývalý student (pozdější absolvent) žurnalistiky na UK v Praze.³⁴ Vedle celé řady sportovně laděných a velmi populárních cestopisů o velkých sportovních podnicích je Bosák také autorem vzpomínkové autobiografie *Životní mač* (vydáno 2013), v níž se vedle své novinářské činnosti a velkých *pracovních koníčků* fotbalu a golfu letmo vrátil i ke svým rodinným kořenům, dospívání a také ke své studentské minulosti.³⁵ Podobně jako u Šimona Pánka tvoří i pro Jaromíra Bosáka v jeho retrospektivním podání vysokoškolská studia (včetně revolučního angažmá) pouze jednu životní etapu, kterou na rozdíl od svého vrstevníka Bosák vnímá nikoliv jako *legitimizační nástroj* pro porevoluční konání (včetně potenciální aspirace na „připisování si zásluh“), ale jako – v rámci dobových možností omezenou – přípravu na další profesní a kariérní růst. Autor, který nezastírá své antikomunistické smýšlení (ovšem pragmatického ladění), zároveň konstatuje, že uzavřením revolučního dění naopak pro něj nastala nová životní etapa, kdy se mohl začít podle svého názoru svobodně věnovat profesi, kterou si zvolil.³⁶ Ačkoliv se primárně nejedná o dílo zaměřené na *otázky minulosti* (ale spíše o společensko-popularizační životopis), hlavní předností je její autobiografický a také velmi otevřený a „neheroický“ charakter. Z historického pohledu tak považují za důležité, že se autor v roli dílem nechťené, dílem chťené *mediální tváře* a společenské celebrity ve svém díle vůbec k roli vzpomínajícího studenta z Listopadu přihlásil, což potenciálně

³³ MEJSTŘÍK, M.: Deník, s. 326–327.

³⁴ Biografický medailonek Jaromíra Bosáka k dispozici in: https://cs.wikipedia.org/wiki/Jarom%C3%ADr_Bos%C3%A1k (citováno 10. 3. 2019).

³⁵ BOSÁK, Jaromír: *Životní mač*. Praha 2013.

³⁶ Tamtéž, s. 152–153. Jinak Jaromír Bosák se též po letech stal (2018) narátorem jednoho z orálněhistorických projektů COH ÚSD, kde co do obsahu v podstatě jen více prohloubil a otevřeněji konkretizoval sdělení obsažená ve své vzpomínkové autobiografii. Rozhovor s Jaromírem Bosákem vedl Pavel Mücke, 21. 8. 2018. Sbíрка Studentská generace roku 1989 v časosběrné perspektivě. Životopisná interviews po dvaceti letech. Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR.

může vést i k větší popularizaci a diskutovanosti tématu i mezi čtenáři, kteří se o soudobé dějiny primárně nezajímají.

Ke svým osobním deníkům se pod vlivem úmrtí řady známých ze svého okolí i českého veřejného života (např. Jiřího Němce, Stanislavy Karáskové, Jiřího Dienstbiera st., Věry Jirousové, Ivana M. Jirouse, Jiřího Gruši nebo Václava Havla) vrátila Monika Pajerová a rozhodla se na základě deníků a dalších dobových dokumentů detailněji popsat své životní osudy z 80. let, jejichž zhodnocení nakonec vydala (v roce 2014) pod názvem *Vezměte s sebou květinu! Deníky a vzpomínky z let 1980–1990*.³⁷ Vedle obsáhlého doprovodného „foto-příběhu“ (o více než 250 fotografiích – většinou pocházejících od autorčina otce Oty a strýce Alana Pajera – otištěných na 380 stranách knihy) je velkou předností editovaných deníků doplněných o vzpomínky především jeho delší časový záběr, intimní a přitom otevřený charakter a velké množství reflexí jak osobních vztahů a rodinného života, tak autorčino vnímání jejích zahraničních pobytů (např. ve Švédsku nebo ve Francii) a také politického a společenského dění jak v Československu, tak i v zahraničí.

Autorka ve své knize zmiňuje velké množství aktérů, a to především z řad rodiny či přátel, rodinné záležitosti a *rodinné rámce* a osudy rodinných příslušníků pak tvoří jednu z hlavních os celého díla.³⁸ I když se autorka v obecné vypravěčské rovině netají svým antikomunistickým narativem, dílo je jinak psáno ve velmi diplomatickém duchu a s viditelnou snahou se pokud možno příliš nedotknout většiny zmiňovaných. Vlastní popis událostí revoluce je dílem limitován tím, že předposlední zápis z autorčina deníku pochází z 20. listopadu 1989 (a vyhlášení stávký), poslední dobový zápis je pak z 29. prosince 1989, kde autorka retrospektivně shrnuje události posledních dní a týdnů. V něm také ve zkratce ze svého pohledu charakterizuje pozitiva a negativa nedávno skončené revoluce: *Co bylo nejlépeší? Býti spolu. S lidmi, kteří najednou uvěřili, že změna je možná, a dali ze sebe úplně všechno. Přátelství nejen mezi námi studenty, na fakultách v Praze a později i na vysokých školách v Olomouci, Brně, Ostravě, Ústí nad Labem, ale i pocit spříznění s lidmi o generaci nebo dvě staršími. Překvapení, jak jsme si podobní a jak velké množství nás je. Co bylo zklamáním? Asi rychlost, s jakou napětí povolilo a jak z toho velkého „my“ se znovu stávalo „já“, „ty“ a „oni“. Jak rychle jsme začali myslet zase každý na sebe a na svůj osud, na svoji kariéru. To mě překvapilo. Trvalo mi chvíli, než jsem pochopila, že i já se budu muset postarat v nové době o sebe a o Emičku*.³⁹ Za velkou přednost díla Moniky MacDonagh Pajerové považují velký chronologický přesah i hluboko do předrevolučního období, který je co do hloubky vedle „deníku“ Martina Mejstříka mezi ex-revolučními vzpomínajícími studenty ojedinělý. I když za hlavní slabinu autorčina díla považují časté využívání „polo-disidentského“ narativu (ačkoliv autorka mezi programové protirežimní opozičníky, i podle vlastních slov, nepatřila), přesto se jedná o cenný historický pramen, a to zejména ke studiu dějin života předrevoluční studentské komunity v někdejším Československu.

Ve stejné době jako vyšly „deníkové vzpomínky“ Moniky MacDonagh Pajerové, se s veřejností podělila o svůj pohled na minulost Pajerové vrstevnice a dobová přítelkyně,

³⁷ MACDONAGH PAJEROVÁ, Monika: *Vezměte s sebou květinu! : Deníky a vzpomínky z let 1980–1990*. Praha 2014.

³⁸ Autorčina „mateřsko-rodinná“ strategie psaní vzpomínkového díla se poněkud liší např. od orálněhistorického rozhovoru poskytnutého v 90. letech, kde narátorka sice také zevrubně probírá rodinný život, ovšem roli matky své dcery, dnešní herečky, muzikantky a novinářky Emmy Smetana (*1988) překvapivě v rozhovoru nezmiňuje. OTÁHAL, M. – VANĚK, M.: *Sto*, s. 621–636.

³⁹ MACDONAGH PAJEROVÁ, M.: *Vezměte*, s. 274.

česko-francouzská režisérka, scénáristka, dokumentaristka a příležitostná herečka Andrea Sedláčková (*1967). Bývalá studentka scenáristiky na pražské FAMU podepsala protirežimní petici *Několik vět* a po výslechu Státní bezpečností v létě 1989 emigrovala do Francie, kde na podzim téhož roku získala politický azyl.⁴⁰

Andrea Sedláčková – v podobném duchu jako její vrstevnice Pajerová – do vzpomínkového textu *Moje pařížská revoluce* (vydáno 2014) zakomponovala své dobové osobní deníky (psané od 2. června 1989 do 4. ledna 1990) doplněné o citace z vybraných dopisů s blízkými osobami a také obohacené o výňatky z vybraných archivních materiálů, jež autorka rámuje retrospektivně včleněnými vzpomínkovými pasážemi osvětlujícími dobový historický kontext.⁴¹ Za hlavní historický přínos jejího díla je možné považovat právě velmi nevěšdní pohled a narativ „promeškané revoluce“, což, jak je patrné z jejího deníku, byly pro autorku osobně velmi bolestivé okamžiky: *Dlouho jsem nepsala, neboť jsem toho nebyla schopná. Říkám tomu: Minula jsem dějiny [...] Byla jsem dlouho přesvědčená, že se musím pokusit svým minimem současnou historii mé země ovlivnit. [...] Připravila jsem se o intenzivní prožití morální satisfakce a důkaz, že zdánlivě marné snahy mohou mít výsledek [...] Mám zárlivý pocit, že někteří moji kamarádi si uzurpují nezaslouženou slávu, protože si pamatují jejich nechuť podepsat Několic vět, jejich strach, jejich neangažovanost. Říkám si, že i oni mohou za moje rozhodnutí odejít, protože jsem nechtěla žít s takovými zbabělci, a oni jsou najednou hrdiny a zbabělá jsem já. Není nad to moci přehodit zodpovědnost na ostatní.* (29. listopadu 1989)⁴²

Sledování předrevolučního a revolučního dění „zvenčí“ skýtá novoapečené československé emigrantce (a francouzské imigrantce) zaujmout „nečernobílý“ a dosti kritický odstup jak vůči tuzemskému prostředí (např. jednoznačný odvrát většinové společnosti od bývalého „ režimu“ a jednomyslná volba Václava Havla prezidentem ČSSR), tak i prostředí francouzskému, což je pamětnický pohled mezi studenty a studentkami značně ojedinelý a v komplexním pohledu v podstatě „kompletující“ pomyslný „dialog paměti“ exilovým rozměrem.⁴³ Právě tato vzpomínková perspektiva činí podle mého soudu dílo jedinečným a spočívá v ní – vedle snahy vyrovnat se retrospektivně také s dostupnými archivními prameny – hlavní historický přínos.⁴⁴

⁴⁰ Azyl získala symbolicky k 17. listopadu 1989. Biografický medailonek Andrei Sedláčkové k dispozici in: https://cs.wikipedia.org/wiki/Andrea_Sedl%C3%A1%C4%8Dkov%C3%A1 (citováno 11. 3. 2019).

⁴¹ SEDLÁČKOVÁ, Andrea: *Moje pařížská revoluce*. Praha 2014.

⁴² Tamtéž, s. 182–183.

⁴³ Předrevoluční emigrační zkušenosti mezi vzpomínajícími studenty „revoluční generace“ disponoval například již jen bývalý student Filozofické fakulty UK v Praze Josef Brož, který taktéž v létě 1989 přes Rakousko emigroval do Francie, kde se mj. setkával právě s Andreou Sedláčkovou. Tamtéž, s. 183; též rozhovor s Josefem Brožem vedl Milan Otáhal, 30. 9. 1997. Sbirka Studenti v období pádu komunismu v Československu – životopisná interview, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR.

⁴⁴ Sluší se určitě podotknout, že autorka se k tématu „vyrovnávání se s minulostí“ několikrát později vrátila ve své dramatické i dokumentární tvorbě (mj. proto, že zjistila, že její otec byl v 60. letech československým komunistickým rozvědčíkem v Západním Berlíně). K vlastnímu tématu revoluce se Andrea Sedláčková brzy vrátila jako režisérka ve svém dokumentu *Co jste dělali v listopadu?* (1994), v němž vystupují „velcí“ aktéři revoluce či porevolučního dění jako např. Václav Havel, Miroslav Štěpán, Valtr Komárek, Ivan Medek, Petr Pithart a Martin Mejstřík (poskytující „vnitro-českou“ či exilovou perspektivu), Milan Kňažko a Ján Budaj (se „slovenským viděním“), Milan Štaindler a David Vávra (v době revoluce pobývající v USA), Jan Ruml (pobývající ve vězení Praze-Ruzyně) či Vratislav Čekan (pobývající v západoněmecké emigraci). Dokument je hodnocen uživateli Česko-slovenské filmové databáze známkou lehce nadprůměrné kvality 54 %. Srov. <https://www.csfid.cz/film/328224-co-jste-delali-v-listopadu/komentare/> (citováno 20. 4. 2019).

Studentské vzpomínání v historiografii a „psaní dějin“

Do jaké míry a jaký způsobem jsou vzpomínkové práce a vůbec produkty „studentské paměti“ využívány v historiografii při „psaní dějin“ (a následném publikování) a do jaké míry se pak tato „paměť“ – slovy klasika české historiografie Dušana Třeštíka – stává *dějivotvornou*?⁴⁵ To bude předmětem krátkého shrnutí v následujících řádcích. Již předem je možné předeslat, že paměť studentů a studentek je instrumentalizována v několika směrech a rovinách a dílem ji, jak je tomu ve vztahu dějin a paměti obvyklé, historiografické přístupy pomáhají i „zpětně“ (spolu)vytvářet.

Semi-historické analýzy pamětníků a „iniciované vzpomínání“

Na pomezí mezi vzpomínkovými pracemi a historiografií se nachází semi-historické analýzy či práce dokumentárního (či dokumentačního) charakteru, jejichž autory či autorkami jsou doboví pamětníci – ať již z řad studentů, či lidí jim blízkých.⁴⁶ Z jejich snažení tak vznikají cenné historické prameny, z nichž následně mohou těžit řekněme profesionální historikové a historičky. Zvláštní rovinu pak tvoří tzv. iniciované vzpomínání – tj. výzva ze strany zainteresovaných osob či institucí pamětníkům, aby cíleně (ve formě psané – dopisu, korespondenčně; či mluvené – např. v rozhovoru) zavzpomínali.⁴⁷ Za pomyslný vrchol tohoto typu vzpomínání je pak možné považovat orálněhistorické projekty, které mají v českém prostředí tradici dlouhou již takřka jedno čtvrtstoletí, a zpětně měly dokonce vliv v celostátním životě „veřejně-politickém“. Zde je možné připomenout především osudy projektu *Studenti v období pádu komunismu v Československu – životopisná interview* (řešeného v letech 1996–1999 v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR Miroslavem Vaňkem a jeho týmem spolupracovníků), kde se podařilo zachytit osudy sta aktérů a akterek listopadové revoluce z řad bývalých studentů, a to nejen na celostátní, ale i regionální úrovni. Editované a autorizované rozhovory s více než šesti desítkami narátorů a narátorek se pak staly přílohou finálního výstupu celého projektu, velmi úspěšné knihy *Sto studentských revolucí*. Mimo jiné právě úspěšné spojení výzkumu studentů a studentek z roku 1989 (jak z pražských škol, tak i z vysokých škol v regionech) prostřednictvím orální historie (realizované dle mezinárodně obhajitelných standardů) stálo za následným vznikem Centra orální historie v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze (2000). To se stalo nejen prvním takovým tuzemským badatelským centrem, ale v čele s dlouholetým vedoucím Miroslavem Vaňkem posléze výrazně přispělo k etablování orální historie

⁴⁵ Podrobněji TŘEŠTÍK, Dušan: *Myslet dějiny*. Praha 1999.

⁴⁶ O roli „blízkých“ při tvorbě vzpomínkových prací a potažmo i historiografie Mücke, P.: Rámce, s. 74–82.

⁴⁷ Ještě v časech revoluce (v rámci snahy o pořizování a zprostředkování soudobé dokumentace) nahrávali rozhovory s tzv. nezávislými studentskými protagonisty (Markem Bendou, Martinem Klímov a Šimonem Pánkem) historikové z okruhu Občanského fóra Milan Otáhal a Zdeněk Sládek. Výsledek viz OTÁHAL, Milan – SLÁDEK, Zdeněk (eds): *Deset pražských dnů: (17.–27. listopad 1989) : dokumentace*. Praha 1990. Výbrané písemné vzpomínky, korespondenci a rozhovory s bývalými revolučními studenty (např. Josefem Brožem, Janem Dusem, Jiřím Peňásem nebo Pavlem Kolářem) včlenili do příloh svého monumentálního díla o soudobých dějinách pražské filozofické fakulty také Josef a Lýdia Petráňovi. Petráň, Josef – Petráňová, Lydia: *Filozofové dělají revoluci : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha 2015, s. 966–984, 996, 1017–1023, 1044–1045, 1077. Teoreticky o tzv. iniciovaném vzpomínání např. MÜCKE, P.: Rámce, s. 114–129.

v rámci tuzemské historiografie a také k budování a kultivaci orálněhistorické komunity v České republice.⁴⁸

Nahrávání orálněhistorických rozhovorů mezi bývalými studentskými aktéry (případně alespoň rámcová inspirace touto metodou) pak našlo i své další pokračovatele, a to jak v Praze, tak zejména v některých regionech ČR, případně pak byly dříve realizované rozhovory využity jako přílohy nově vznikajících historických prací.⁴⁹ Příkladem historicko-pamětnické analýzy je dílo režiséra, scénáristy a bývalého účastníka studentské stávky Petra Kotka, který velmi podrobně zmapoval dění na své „mateřské“ fakultě, pražské FAMU v kontextu revolučního dění původně v rámci své absolventské diplomové práce (1992), která byla posléze vydána.⁵⁰ Mezi aktivní „vzpomínatele“ 20. výročí Listopadu 1989 pak patřili historikové z UJEP v Ústí nad Labem – v čele s bývalým studentem a místním historikem Jaroslavem Rokoským –, kteří realizovali a posléze vydali editované rozhovory s takřka dvacátkou bývalých studentských aktérů a akterek, které byly navíc doplněny o edici relevantních historických dokumentů a fotografií.⁵¹ V podobném duchu vznikly také publikace věnované paměti a dějinám revoluce v Hradci Králové či v Brně, kde se hlavními hybateli tohoto iniciovaného vzpomínání nezávisle na sobě stali bývalý hradecký revoluční student, pedagog a pozdější východočeský regionální politik Jindřich Vedlich (*1966) a dlouholetý brněnský pedagog a profesor inženýrské mechaniky na VUT Přemysl Janíček (*1935).⁵² Z moravsko-slezských badatelských počínů je pak možné zmínit dílo Aleše Binara a Radima Plačka, kteří se pokusili prostřednictvím orální historie zmapovat revoluční dění v revoluční slezské metropoli Opavě.⁵³

Ač se zmiňovaná díla vzájemně liší rozsahem i čtenářskou „kvalitou“, přínos všech těchto prací pak (nejen) z historického pohledu spočívá v možnosti prohloubení horizontů dosavadních pamětních svědectví (včetně vzpomínkových prací) a možnosti (spolu) otevření nových okruhů témat, ale také ve sledování proměn paměti a významů sdělení v průběhu času. V neposlední řadě se jedná rovněž o možnost „dát slovo“ doposud neznámým (a před dějinami „mlčícím“) dobovým svědkům a pamětníkům „stojícím v pozadí“, a to hlavně na regionální a místní úrovni, kteří většinou (a z historického pohledu bohužel) sami od sebe klasicky pojaté vzpomínkové práce nevytvářejí.

⁴⁸ Na základě setkání bývalých studentů a studentech při prezentaci knihy *Sto studentských revolucí* (listopad 1999) pak vzápětí vznikla občanská výzva *Děkujeme, odejděte!* Blíže o vývoji orální historie v českém prostředí VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha 2015, s. 95–123. Blíže o politických a veřejných aktivitách ex-studentů např. DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra: Dva pokusy o aktivizaci občanů: Impuls 99 a Děkujeme, odejděte. In: *Impuls pro občanskou společnost: Eseje o třetím rozměru demokracie*. Praha 2003, s. 125–134.

⁴⁹ Dříve natočené rozhovory s Oldřichem Kvasničkou a Ivo Luňákem ze sbírek COH ÚSD AV ČR pak využil autorský tandem historiků z Technické univerzity v Liberci. MOTYČKOVÁ, Jana – PAŽOUT, Jaroslav: *Listopadová revoluce roku 1989 s VŠST v Liberci*. Liberec 2013, s. 11.

⁵⁰ KOTEK, Petr: *Kronika Studentského vysílání: FAMU během listopadových událostí roku 1989*. Praha – Malá Skála 2000.

⁵¹ ROKOSKÝ, Jaroslav (ed.): *Sametová revoluce v Ústí nad Labem: svědectví studentů po dvaceti letech*. Ústí nad Labem 2009.

⁵² Jak Vedlich, tak Janíček mezi své vzpomínající pamětníky-narátory navíc zahrnuli také bývalé „ne-studenty“ – např. stávkující umělce, zakládající členy Občanského fóra na místní úrovni apod. Blíže VEDLICH, Jindřich: *Sametová revoluce v Hradci Králové*. Hradec Králové 2009; JANÍČEK, Přemysl – ANDRÝSEK, Petr: *Vzpomínky na samet '89 nejen z Brna*. Brno 2015.

⁵³ V jejich souboru je sice věnována primární pozornost narátorům z řad „nestudentů“ a členů Občanského fóra, nachází se zde ovšem jeden dobový student-středoškolák. BINAR, Aleš – PLAČEK, Radim (eds.): *Opava 1989 ve vzpomínkách*. Opava 2009.

Historické studie

Pokud bych měl shrnout pohled do tuzemské (a dílem i zahraniční) historiografické produkce posledních tří desetiletí, konstatování by bylo asi takové, že jednotlivé práce využívající studentské vzpomínky a „pamětní produkty“ se od sebe samozřejmě liší jak vlastní šíří tematického záběru, tak i hloubkou zpracování. Vzhledem k omezenému rozsahu studie zde není prostor pro jejich detailnější charakteristiku (což ani není účelem tohoto zamyšlení, neboť daleko lépe tomu vyhovují např. formáty specializovaných recenzí), a proto se pokusím pouze o rámcové naznačení, jak s nimi historiografie pracuje. Studentské vzpomínkové práce a pamětní svědectví jsou v podstatě využívány ve dvou tematických směrech a také symbolicky mezi dvěma metodologickými protipóly práce s „pamětními produkty“.

Co do tématu řada historiků využívá pamětní prameny ke zkoumání dějin revoluce (či revolucí) roku 1989 ať již v celostátní (české nebo československé), či regionální a místní perspektivě. Zde je možné kupříkladu jmenovat historickou prvotinu Miroslava Vaňka (čerpající mj. z rozhovorů s ex-plzeňskými revolučními studenty Marcelem Hájkem a Michalem Šamanem), dále pak díla Oldřicha Tůmy (čerpajícího i z publikace *Studenti psali revoluci*), západočeského historika a politologa Lukáše Valeše a později i bývalého jihočeského studenta a historika Jiřího Petráše (opírající se o rozhovory z knihy *Sto studentských revolucí*, ale také o rozhovory natočené s ex-plzeňskými a českobudějovickými studenty a studentkami – např. Antonínem Vidlákem, Pavlem Zemanem, Zdeňkem Volfem a Jiří Kasalem), Jiřího Suka (citujícího z rozhovoru s Martinem Mejstříkem také ze *Sto studentských revolucí*) nebo ze zahraničních badatelů kanadského historika Jamese Krapfla (citujícího svědectví jak ze *Studenti psali revoluci*, tak i ze *Sto studentských revolucí*).⁵⁴ V souvislosti se soudobými dějinami regionů Moravy a Slezska bych zmínil studii Niny Pavelčíkové (ve sborníku editorů Lukáše Valeše a Jiřího Petráše), která se taktéž opírala o rozhovory z publikace *Sto studentských revolucí*.⁵⁵

Další tematickou perspektivou, v níž jsou alespoň dílem reflektovány studentské vzpomínky, jsou studie z dějin studentů a obecně mladé generace (zejména 70. a 80. let) a také dějin univerzit a vysokého školství druhé poloviny 20. století. Zde je vedle některých výše uvedených historiků možné zmínit ještě např. Milana Otáhalu (zabývajícího se dějinami „studentského stavu“ v období tzv. normalizace), Pavla Urbáška (píšícího mj. o dějinách olomoucké Univerzity Palackého za časů revoluce 1989), Pavla Žáčka (zabývajícího se vztahem Státní bezpečnosti a problematiky mládeže), Jaroslava Cuhru (pojednávajícího o dějinách předrevoluční křesťanský orientované mládeže i přehledově o dějinách

⁵⁴ VANĚK, Miroslav: Listopadové události roku 1989 v Plzni. In: *Dvě desetiletí před listopadem 89 : Sborník*. Praha 1993, s. 97–99, 104; TŮMA, Oldřich: *Zítřka zase tady! : protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén*. Praha 1994, s. 12; VALEŠ, Lukáš (ed.): *Rok 1989 v Plzni a západních Čechách*. Dobrá Voda 2003, s. 92–94; VALEŠ, Lukáš – PETRÁŠ, Jiří a kol.: *Sametová revoluce v jižních Čechách : jihočeská města a okresy v přelomových letech 1989–1990*, 2. Plzeň 2018, s. 64–68; SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce : aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize : (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha 2003, s. 57; KRAPFL, James: *Revolúcia s ľudskou tvárou : politika, kultúra a spoločnosť v Československu po 17. novembri 1989*. Bratislava 2009, s. 32, 68.

⁵⁵ PAVELČÍKOVÁ, Nina: Moravská a slezská města v průběhu tzv. sametové revoluce : Pokus o srovnání. In: Valeš, L. – PETRÁŠ, J.: *Sametová revoluce*, s. 145–166. Nina Pavelčíková se také ve své studii hojně opírala o diplomovou práci studentky a absolventky katedry historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity Lenky Hrdinkové, popisující situaci v uhersko-hradištském subregionu. Srov. HRDINKOVÁ, Lenka: *Průběh událostí tzv. sametové revoluce na Uherskohradištsku*. Diplomová práce, Ostravská univerzita v Ostravě. Ostrava 2002.

studentů na UK v čase revoluce), autorský kolektiv pod vedením Jakuba Jareše, Matěje Spurného a Katky Volné (využívající velké množství rozhovorů s ex-studenty a vyučujícími pražské Filozofické fakulty UK z časů tzv. normalizace) nebo Josefa Petráně a Lýdii Petráňovou (podobně shrnujících dějiny a paměť pražské Filozofické fakulty UK v turbulentním období let 1948–1989).⁵⁶

Jeden metodologický pól způsobů práce se studentskými pamětními prameny spočívá v poněkud „pozitivistickém“ využívání ukázek ze vzpomínkových prací či rozhovorů, jež jsou užívány k dokreslení a často i „zlidštění“ historického „psaní o době“ (tj. „o tom, jak to tenkrát bylo“). Ta ve většině analyzovaných děl spíše převažuje zejména z toho důvodu, že práce se opírají o jiné typy pramenů, případně jejich akcent spočívá ve sledování jiné než „studentské“ aktérské perspektivy. Na opačném pólu stojí naopak systematické využívání narativních pramenů, tzv. práce s pamětníky či dokonce orální historie – v podobně analýzy a interpretace celých vzpomínkových prací nebo životních příběhů dobových aktérů a akterek (narátorů a narátorek) v kontextu doby. Význam tohoto směru bádání pro etablování výzkumu soudobých dějin v tuzemském prostředí popsal již na počátku 90. let Milan Otáhal: [...] *prostřednictvím rozhovorů lze získat fakta nezjistitelná často z jiných, písemných pramenů, a že dále umožňuje poznat to, co badatelé nemohou vyčíst z žádného jiného pramene: atmosféru doby, důvody jednání jednotlivců a jejich prostřednictvím konec konců i společenských vrstev, jejich mentalitu a psychologii. Vedle interview jsou významným pramenem i paměti a vzpomínky, které však na rozdíl od nich postrádají mimo jiné spontaneitu.*⁵⁷ V posledních zhruba deseti letech se spektrum analyticko-interpretacího záměru a záběru stále více posouvá také ke hledání proměn svědectví a významů sdělení vzpomínajících v průběhu času, sledování vlivu „biologických“ a generačních aspektů paměti, případně se smožností realizace opakovaných rozhovorů nabízí využití metodologických a metodických schémat longitudinálních studií využívaných v klinické psychologii či dokumentaristice.⁵⁸

Historické syntézy, encyklopedie a otevřené internetové zdroje

Jak se zdá ze sondy do přehledové literatury, při tvorbě historických syntéz a encyklopedií českých dějin, případně reprezentativních přehledů dějin vybraných českých, morav-

⁵⁶ Vedle již několikrát zmiňované (a v tomto směru „multižánrové“) knihy Sto studentských revolucí např. VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrůvky svobody : kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002; OTÁHAL, Milan: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*. Praha 2003; URBÁŠEK, Pavel a kol.: *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*. Olomouc 2003; NOVOTNÁ, Eva – CUHRA, Jaroslav – NOVOTNÁ, Marie: *Albertov 1989 : 20. výročí Sametové revoluce: katalog výstavy 17. 11. 2009–10. 1. 2010*. Praha 2009; ŽÁČEK, Pavel: *Fáma o smrti Martina Šmída a její vyšetřování : rekonstrukce vyšetřovacího spisu Státní bezpečnosti. Securitas imperii* 16, 2010, č. 1, s. 136–192; JAREŠ, Jakub a kol.: *Náměstí Krasnoarmějců 2 : učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*. Praha 2012; PETRÁŇ, J. – PETRÁŇOVÁ, L.: Filozofové.

⁵⁷ OTÁHAL, Milan: Úvod. In: *Dvě desetiletí před listopadem 89: Sborník*. Praha 1993, s. 8. Právě část později vydané (1999) knihy Milana Otáhala a Miroslava Vaňka *Sto studentských revolucí* se stala v českém prostředí prvním pokusem o komplexní analýzu a interpretaci orálněhistorických rozhovorů v dobovém kontextu, a to na příkladu rozhovorů s bývalými studenty a studentkami. Jinak hojně, promyšleně a velmi citlivě čerpá z publikovaných vzpomínkových prací, korespondence nebo převzatých či „vlastnoručně vedených“ rozhovorů (např. vzpomínek Václava Bartušky, Moniky Pajerové, Martina Mejstříka nebo souborů *Studenti psali revoluci* i *Sto studentských revolucí*) při utváření svého textu publikace PETRÁŇ, J. – PETRÁŇOVÁ, L.: *Filozofové*, zejm. s. 643nn.

⁵⁸ O využití těchto trendů v oblasti orální historie např. VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Velvet Revolution : An Oral History of Czech Society*. New York – Oxford 2016; VANĚK, Miroslav a kol.: *Sto studentských revolucí*. Praha 2019 (v tisku).

ských a slezských měst, v historickém psaní zejména o období revoluce 1989 či pádu tzv. komunistického režimu bývá až na řídké výjimky většinou uvedena připomínka o roli studentů a studentek v revolučním dění. Ovšem při bližším pohledu je zřejmé, že ve vztahu k celkovému líčení je jejich role zmiňována spíše epizodicky (dílem přirozeně na úkor líčení aktivit místních organizací Občanského fóra).⁵⁹

Dále je patrné, že autoři a autorky těchto přehledových děl se při svém psaní spíše opírali o sekundární historiografické zdroje, semi-historická díla, případně píší (jako pamětníci) z autopsie. Např. autorka stručných pasáží o dějinách revoluce 1989 ve městě Olomouci – historička Jana Burešová – se kvůli prozatím nízké míře zpracovanosti místních soudobých dějin soustřeďuje především na líčení dění na místní Univerzitě Palackého a dílem se při tom mohla opřít také o závěrečnou projektovou zprávu olomouckého historika a archiváře Pavla Urbáška, který ve své době působil jako regionální koordinátor orálněhistorického projektu *Studenti v období pádu komunismu*.⁶⁰ Za příklad poměrně zevrubně a přitom velmi podnětně sepsané kapitoly z městských „revolučních“ dějin může sloužit pasáž o dějinách města Ostravy v roce 1989, jejichž autorem je městský kronikář Martin Juřica, který (bez odkazů na pamětní svědectví) mj. poukazuje na částečnou nejednotnost stávkujících studentů a místního zastřešujícího Občanského fóra a také na poměrně silnou pozici KSČ v regionu.⁶¹ Jednou z nejzevrubnějších kapitol k dějinám revoluce 1989 pak disponují souborné dějiny Liberce, jejichž autorkou je historička Kateřina (Lozoviuková) Portmann. Ta ve svém pojednání – jež se sice přímo neopírá o studentské vzpomínkové práce – připomíná nejen výraznou úlohu libereckých vysokoškoláků, ale také studentů středních škol, kteří patřili k vůbec prvním studujícím, již se připojili k revolučnímu dění.⁶² Autoři subtilní pasáže o roce 1989 v Hradci Králové, archiváři a historikové Jan Košek a Martin Landsmann, zmiňují ve svém textu také roli místních vysokoškolských studentů a při své tvorbě těží mj. z již zmiňovaného historicko-vzpomínkového díla Jindřicha Vedliča.⁶³ Mezi světlé výjimky mezi „syntetizátory“ co do přímých citací patří historik Emil Voráček, který u poměrně detailně zpracovaného hesla o 17. listopadu 1989 odkazuje nejen na edici Milana Otáhal a Zdeňka Sládka, ale využívá také vzpomínek Václava Bartušky.⁶⁴

V posledních zhruba dvou desetiletích kolektivní paměť (a částečně i historiografii) velmi aktivně spoluutváří vědění zprostředkovávané prostřednictvím elektronických zdrojů v čele s internetem, a proto se alespoň letmo zastavím také u specializovaných

⁵⁹ Např. BĚLINA, Pavel a kol.: *Dějiny Prahy. II.: Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*. Praha 1998, s. 436–439; Pánek, Jaroslav a kol.: *Dějiny českých zemí*. Praha 2008, s. 457–458; RYCHLÍK, Jan – PENČEV, Vladimír. *Od minulosti k dnešku: dějiny českých zemí*. Praha 2013, s. 583–587. Paradoxní výjimkou je vysokoškolská učebnice autorského dua (působícího profesně v akademickém prostředí), kde je studentské angažmá v roce 1989 ponecháno zcela stranou. RATAJ, Jan – HOUDA, Přemysl: *Československo v proměnách komunistického režimu*. Praha 2010, s. 433–434.

⁶⁰ Kol. aut.: *Dějiny Olomouce*, 2. Olomouc 2009, s. 399–400. Kapitola věnovaná Listopadu 1989 v Plzni, která byla sepsaná historičkou a aktivní místní pamětnicí Janou Petrovou a historikem a archivářem Ondřejem Magličem, věnuje místním studentům poměrně velkou pozornost, ovšem bez přímých citací jejich vzpomínkových prací. Viz *Dějiny města Plzně*. 3. Plzeň 2018, s. 257–265.

⁶¹ PRZYBYLOVÁ, Blažena a kol.: *Ostrava*. Praha 2013, s. 573–574.

⁶² MELANOVÁ, Miroslava a kol.: *Liberec*. Praha 2017, s. 421–429.

⁶³ BLÁHA, Radek a kol.: *Hradec Králové*. Praha 2017, s. 623–624.

⁶⁴ PÁNEK, Jaroslav (ed.): *Akademická encyklopedie českých dějin*, IV (D–G). Praha 2009, s. 122–123.

webových přehledů pojednávajících o dějinách revoluce 1989.⁶⁵ Tematický webový portál *Totalita.cz* zaměřený na dějiny Československa v letech 1945–1989 ve svém nesmírně detailním – a spíše faktograficky laděném – líčení sametové revoluce 1989 (autorů Tomáše Vlčka a Daniela Růžičky) sice popisuje dění mezi stávkujícími studenty v širokém kontextu velmi podrobně, ovšem vzpomínkových prací a vzpomínek studentů užívá ve velmi malé míře. Mezi souborem dvou stovek využitých zdrojů se tak objevují pouze vzpomínky Václava Bartušky *Polojasno* a také dobová edice *Deset pražských dnů* od Milana Otáhalá a Zdeňka Sládka. Jak je uvedeno u příslušných textů popisujících dění 19. a 20. listopadu 1989 a počátků studentské stávky, autorům zde navíc měl svými připomínkami a komentáři přispět ex-studentský vůdce Martin Mejstřík.⁶⁶ Ve vůbec nejrozsáhlejší internetové encyklopedii – české verzi *Wikipedie* – jež je navíc tzv. otevřená dalším úpravám, v přehledovém a poměrně podrobně zpracovaném hesle *Sametová revoluce* kolektiv autorů sice obšírně komentuje i roli studujících vysokoškoláků, nicméně při práci se zdroji těžší (prozatím) pouze marginálně ze zmiňovaného vzpomínkového díla *Studenti psali revoluci*.⁶⁷

Závěr

Závěrem je možné konstatovat, že vzpomínkových prací bývalých ex-revolučních studentů je navzdory třicetiletému odstupu od prožívaných událostí relativně malé množství, a pokud pak již spatřily světlo světa, jedná se především o retrospektivní pojednání zejména pražských aktérů. Pokud by nebylo poměrně výrazného počtu děl vzniklých na základě „iniciovaného vzpomínání“ (ať již semi-historických analýz, nebo edic rozhovorů a tematických vzpomínek), panovala by na tomto poli situace ještě o poznání horší a to zejména co do zachycení vzpomínek méně viditelných dobových aktérů ve veřejném dění a především pamětníků působících v mimopražských městech a regionech Čech, Moravy a Slezska. Soudě podle množství i způsobů (ne)citovanosti vzpomínkových prací a rozhovorů se dá říci, že v souhrnných historických pojednáních o revolučních událostech roku 1989 je „studentské“ téma přítomno, ovšem v relativně malé míře – na rozdíl např. od narativů příslušníků spjatých s prostředím československého disentu a opozice nebo bývalých protagonistů revolučního Občanského fóra.

Uzavřel bych toto drobné zamyšlení konstatováním, že vůbec největší míře přítomnosti revoltujících studentek a studentů v českých, moravských a slezských městech se tak těší souhrnné historicko-dokumentární foto-publikace. Právě v procesu sestavování symbolických „foto-příběhů“ revoluce totiž sehrává vizualizace studentského stávkového hnutí, zobrazování veřejných happeningů a aktivní účasti příslušníků mladé generace na protirežimních demonstracích velmi významnou úlohu již od skončení revoluce a je také mnohdy reprodukována v následujících letech.⁶⁸ Možná poněkud paradoxně tak někdejší

⁶⁵ Podrobněji např. HIML, Pavel: Mezi papírem a webem : Historiografické zdroje a zásady práce s nimi. In: HIML, Pavel – TUČEK, Jan a kol.: *Texty k historickému prosemínání FHS UK*. Praha 2015, s. 11–28.

⁶⁶ Heslo „Sametová revoluce – neděle 19. listopadu 1989“, „Sametová revoluce – pondělí 20. listopadu 1989“. *Totalita.cz* http://www.totalita.cz/1989/1989_1119.php; http://www.totalita.cz/1989/1989_1120.php (citováno 28. 4. 2019).

⁶⁷ Heslo „Sametová revoluce“. *Wikipedia.org* https://cs.wikipedia.org/wiki/Sametov%C3%A1_revoluce (citováno 25. 4. 2019).

⁶⁸ Například *Okamžiky naděje : objektivem fotoreporterů ČTK*. Praha 1990; POLÁŠEK, Miloš et al.: *Jaro–léto 1968, podzim 1989*. Ostrava 1990; viz též ZATLOUKAL, Petr: *Gaudeamus : K 1. výročí listopadové revoluce*. Olomouc 1990 (1. vydání), 2009 (2. upravené vydání).

studentští revolucionáři a revolucionářky ovlivňují tvorbu historického obrazu „Revoluce 1989“ (a potažmo kolektivní paměti) v tuzemském i zahraničním prostředí, a to nikoliv jen prostřednictvím svých psaných či mluvených slov, ale hlavně díky reprodukcím své „vizualizované paměti“. Toto téma je však již spíše na další a zcela zvláštní pojednání.

Summary

Once upon a Time in November... A Small Historiographic Reflection on the Memoirs of the Students from the 1989 Velvet Revolution in the Context of the Czech Contemporary History and Collective Memory of the Czech Society

Several aspects of the Velvet Revolution of 1989 have started to be studied by social sciences and humanities, including historiography, and the revolutionary weeks have also been perceived as a key event in Czech contemporary history in public opinion and in collective memory. During the hectic revolutionary days and weeks, one of the „grass root“ groups and the most important actors were the university students coming from all the regions of the former Czechoslovakia – despite the fact that in the beginning of Revolution, they were a very varied group (e.g. active members of the Socialist Youth Movement (SSM), active independent students, „the silent majority“ etc.). Thus, a number of former students – have published several written memories (such as personal diaries or memoirs), or they have taken a part in oral history projects as narrators (mainly projects led by the Oral History Center, the Institute of Contemporary History, Czech Academy of Sciences).

During the past thirty years, several successful and honourable “memorialists” have published their revolutionary testimonies. Among others, we can talk about the former student of journalism Václav Bartuška and his co-member of the “Parliament Committee for the Supervision into the events of 17 November 1989”, Roman Kříž, former “independent students” and Czech dissident relatives Pavel Dobrovský, Marek and Martin Benda, Martin Klíma or Šimon Pánek, the ex-English and Nordic studies student and SSM student activist, Monika Pajerová, and the soon to be famous sport commentator Jaromír Bosák. Some of them – such as Monika MacDonagh Pajerová and Šimon Pánek – have written and published their separate memoirs again in later years. The co-president of the student revolutionary council and one of the most visible students and revolutionary actors, Martin Mejstřík added his published “diary” (in fact a memoir) in the final year of first decade of the third millennium and recently, his former classmate in the Academy of Performing Arts in Prague and future Czech-French film director and screenwriter Andrea Sedláčková published her diaries about the perception of the “dismissed revolution” remembered from the abroad perspective (because of her emigration from the “communist” Czechoslovakia to France in summer of 1989). All these “memory writings” have been analysed in the wide historiographic context by the author of this article. The second part of the article summarizes the main ways how the “memory writings” and oral history interviews with former student activists have been used in writing about the Czech and Czechoslovak contemporary history. It can be stated that these historical sources are used mainly in the research of the Velvet Revolution history (on the national or regional level), but also in writing about the history of universities or for the study of university students as a social group. From the perspective of methodology, the uses of memory sources have varied from the “positivist” way (only for “human illustration” of the historical text) on the one hand, to complex analyses and interpretations of memory writing or interviews on the other. Finally, it is very obvious that in very rare cases, the noted memory sources have been used in the creation of published historical syntheses or internet encyclopaedias.